

**THE CONTRIBUTION OF BESSARABIA IN PROVIDING THE RUSSIAN ARMY
WITH FOOD AT THE INITIAL STAGE THE FIRST WORLD WAR**

**ВНЕСОК БЕССАРАБІЇ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ
ПРОДОВОЛЬСТВОМ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ
ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Іван Татаринов

кандидат історичних наук, доцент,
E-mail: tatarinoffivanevgen@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6345-7409
Ізмаїльський державний гуманітарний
університет, Україна

Ivan Tatarynov

PhD of Historical Science, Associate
Professor,
E-mail: tatarinoffivanevgen@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6345-7409
Izmail State University of Humanities, Ukraine

ABSTRACT

Providing servicemen with food during hostilities is an extremely important factor in maintaining a high morale and combat capability of army units. In the Russian Empire, during the First World War, the task of food and fodder supply of the country and the front was assigned to the Main Directorate of Land Management and Agriculture (since 1916 – the Ministry of Agriculture). The agrarian regions of the empire, in particular the Bessarabian province, played an important role in this process. Authorized by the Ministry of Agriculture for the purchase of bread for the army.

The aim of the article is to study the specific steps of the quartermaster's office, as well as the military and civilian authorities of the Bessarabian province to provide food for the Russian army at the initial stage of the war. To create a more reliable picture, the author uses a number of previously unpublished sources of the Central State Historical Archive of Ukraine, the State Archives of Odessa region and the municipal institution «Izmail Archive», as well as the National Archives of the Republic of Moldova.

It is proved that in 1914-1915 Bessarabia played a significant role in supplying the army with food and fodder. The military and civilian administrations made every effort to ensure that troops had a good food supply. As a result of the activities of the leadership of the Odessa Military District and the Bessarabian Civil Administration, the amount of food supplies procured in the province largely provided the Russian army and inland regions. At the same time, the methods and forms used to carry out this process were not always expedient and effective.

Key words: *Bessarabian province, quartermaster's office, Odessa military district, food, supplies, purchase, requisition.*

Актуальність теми. Перша світова війна стала складним випробуванням не лише для населення ворогуючих країн, а й для їх економік. Масштаби бойових дій вперше в історії змушували повністю перебудувати виробництво на потреби військового часу. Гостро в цей час стало продовольче питання. Чисельні армії та населення, зайняте на виробництві військового спорядження, потребували величезних обсягів продуктів. Росія на початку ХХ ст. в основному залишалась аграрною країною та була одним з лідерів на

світовому ринку продовольства. В перші роки війни її населення не відчувало особливих проблем з постачанням. Однак поступово на фронт забирали все більше людей, а з сільського господарства капітал перекачували до військової промисловості, що завдавало удару по аграрному сектору. В таких умовах особливий тягар по забезпеченню армії продовольством лягав на традиційно землеробські регіони, одним з яких була Бессарабія.

Дослідження продовольчого забезпечення армії сьогодні носить достатньо актуальний характер. В Україні, у зв'язку з порушенням її територіальної цілісності, продовжується реформування збройних сил, зокрема перебудова методів їх постачання. Щоб країна була спроможна якісно і без особливих втрат годувати свою армію, необхідно враховувати попередній досвід, в тому числі – успіхи та прорахунки періоду Першої світової війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день в історіографії практично немає досліджень, які б напряму стосувались піднятої нами теми в регіональному розрізі Бессарабської губернії. Серед українських дослідників побічно проблеми продовольчого забезпечення та стану сільського господарства в Бессарабії торкаються у своїх публікаціях Л. Циганенко (Циганенко, 2015), І. Татаринів (Татаринів, 2015), В. Дроздов (Дроздов, 2016). Аспекти пов'язані з тематикою нашої статті зустрічаються і в зарубіжних роботах, зокрема у М. Оськіна (Оськин. 2014a), (Оськин. 2014b).

З огляду на вищезазначене, **метою статті** є дослідження конкретних кроків інтендантства, а також військової та цивільної влади Бессарабської губернії по забезпеченню продовольством російської армії на початковому етапі війни. Для створення більш достовірної картини, автором залучено цілу низку раніше не опублікованих джерел Центрального державного історичного архіву України, Державного архіву Одеської області та Комунальної установи «Ізмаїльський архів», а також Національного архіву Республіки Молдова.

Виклад основного матеріалу. Як і більшість регіонів Російської імперії, Бессарабія була майже абсолютно аграрним краєм. У сільському господарстві тут було зайнято 80% населення. В передвоєнний період тільки вісім губерній Росії давали більше чверті збору зернових по країні – Херсонська, Бессарабська, Таврійська, Донська, Катеринославська, Саратовська, Самарська та Оренбурзька. Валові збори хліба тут досягали близько тонни на людину (Тюкавкин и Щагин, 1987: 55).

Середньорічний збір жита в Бессарабії у 1909-1913 рр. складав 11 823,9 тис. пудів, пшениці – 35 775,6 тис. пудів, ячменю – 38 045,8 тис. пудів, вівса – 4 919,5 тис. пудів. У середньому продовольчий хліб (жито, пшениця) на душу населення тут складав 27,1 пудів, а фуражу (ячмінь, овес) – 16,89 пудів. При цьому споживання на душу населення по всій Європейській Росії складало відповідно – 15,12 та 7,96 пудів (Оськин. 2014b: 100).

В довоєнні роки Бессарабська губернія відігравала помітну роль в постачанні зерна Росією на міжнародний ринок (75 млн. пудів щорічно) (Афтенюк, 1964: 63). Під час війни, коли експорт був мінімальним, губернія була великим постачальником хліба (передусім пшениці та ячменю) на внутрішній ринок країни. В Європейській Росії 32 губернії потребували привозного хліба, котрий міг поставлятися з 18 губерній, що мали надлишки продовольчого зерна. При цьому, більше двох третин надлишків було зосереджено всього в 6 губерніях (Область Війська Донського, Бессарабська, Катеринославська, Самарська, Таврійська) (Оськин. 2014b : 100-101).

Крім того, під час Першої світової війни Бессарабія була прифронтовою зоною, тому стала одним з головних джерел поповнення продовольства та фуражу для діючої армії. З перших років війни вона відігравала важливу роль в постачанні спочатку Південно-Західного, а потім і Румунського фронтів.

Завдання продовольчого та фуражного забезпечення країни та фронту з початком війни було покладене на Головне управління землеустрою та землеробства (з 1916 р. –

**Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного
університету. Серія: Історичні науки. Випуск 50.**

Міністерство землеробства), очолюване соратником П. Столипіна – О. Кривошеїним. У регіонах діяли уповноважені Міністерства землеробства по закупівлям хліба для армії. В Бессарабії уповноваженим став голова губернської земської управи – К. Мімі (Оськин. 2014а : 25-26).

Щоб реально оцінити, які ресурси можна було мобілізувати з Бессарабської губернії, інтендантство Одеського військового округу з перших днів мобілізації звернулося до місцевої влади з проханням негайно надати відомості про наявні продукти в населення, незалежно від бажання власників продавати їх (КУІА. Ф. 779. Оп. 1. Спр. 93: 133).

До кінця 1914 р. такі дані було зібрано по всій губернії та передано інтендантству. Наприклад, у мешканців Акерманського повіту чиновники нарахували наступну кількість продуктів: жито – 23 239 пудів, пшениця – 873 954 пуда, житнє борошно – 909 пудів, пшеничне борошно – 20 354 пуда, пшенична крупа – 257 пудів, гречана крупа – 2,5 пуда, овес – 144 992 пуда, ячмінь – 1 271 576 пудів, сіно – 201 145 пудів, солома – 1 608 286 пудів, картопля – 157 523 пуда, цибуля – 2 811 пудів, сіль 1 091,5 пудів, капуста – 68 959,5 пудів, молоді бики – 6 686 голів, барани – 19 261 голова. З них продати інтендантству Одеського військового округу селяни та комерсанти були готові: жито – 11 730 пудів, пшениця – 191 973 пуда, житнє борошно – 139 пудів, пшеничне борошно – 1 535 пудів, пшенична крупа – 400 пудів, гречана крупа – 2 пуда, овес – 15 844 пудів, ячмінь – 437 968 пудів, сіно – 23 449 пудів, солома – 343 891 пуд, картопля – 21 328 пудів, цибуля – 847 пудів, капуста – 27 641,5 пудів, сіль – 196,5 пудів, молоді бики – 3 218 голів, барани – 8 846 голів (підрховано автором) (КУІА. Ф. 47. Оп. 1. Спр. 87: 1-448).

Не всі ці продукти потрапили до складів армії. 9 серпня 1914 р. Бессарабський губернатор повідомляв земських начальників, що в деяких місцевостях губернії селяни, довіряючи чуткам, прагнули спішно продати свій врожай. Цим скористалися «недобросовісні скупники», котрі закуповували хліб по вкрай низькій ціні. У зв'язку з цим губернатор вимагав роз'яснити, що немає ніяких підстав, котрі виправдовували б нагальний продаж сільськогосподарських продуктів. Більше того, за його твердженням, попит на внутрішньому та міжнародному ринках мав встановити нормальну ціну на хліб (КУІА. Ф. 779. Оп. 1. Спр. 93: 131).

Однак, замість аргументованих цін, селяни отримували «тверді» (затверджені урядом), за якими скуповувались припаси для армії. Вони зазвичай були нижче ринкових і не вигідними для селян. Тому нерідко реалізація продовольства йшла, незважаючи на заборони, контрабандою за кордон, найчастіше в Румунію. Так, 17 листопада 1914 р. Головний начальник Одеського військового округу повідомляв губернатора, що до нього дійшли відомості про переправлення великої кількості продуктів з Бессарабії по Дунаю в Галац (КУІА. Ф. 779. Оп. 1. Спр. 93: 207).

В січні 1915 р. по губернії було наказано знову зібрати та надати всі відомості про кількість наявних запасів пшениці, житнього борошна, вівса, ячменю, пшениці та інших продуктів. Цього разу оголошувалось, що за приховування продуктів або невірно вказану їх кількість винні «піддаватимуться суворій відповідальності» (КУІА. Ф. 779. Оп. 1. Спр. 98: 10, 33).

На початку 1915 р. уряд Росії здійснив низку кроків щодо впорядкування процесу закупівлі припасів для армії. Так, 2 березня 1915 р. було опубліковано наказ Ради Міністрів, за яким командувачам військ надавалися наступні повноваження: встановлювати граничні ціни на продовольство та фураж; проводити ревізії; забороняти вивезення продуктів, необхідних для армії та флоту. Однак, зазначені заходи застосовувалися командувачами лише за згоди з представниками Головного управління землеробського контролю та губернаторами. Їх реалізація лежала на цивільній владі, котра мала сприяти військовим усіма наявними засобами.

Scientific Bulletin of the Izmail State University of Humanities.
Section Historical Sciences. Issue 50

Головним завданням даної постанови оголошувалось надання російській армії можливості отримати всі необхідні припаси до визначеного терміну та за цінами, що не перевищували б норму. Тільки після досягнення цієї мети, місцева влада мала потурбуватися про задоволення потреб мирного населення в продовольчих запасах, насінні та фуражі (КУІА. Ф. 780. Оп. 1. Спр. 41: 97).

Користуючись такими повноваженнями, 9 березня 1915 р. генерал-губернатор М. Ебелов видав обов'язкову постанову по Одеському військовому округу, яка забороняла:

- скупку різного роду предметів першої необхідності, для яких ціну було встановлено особливими розпорядженнями;
- будь-яке посередництво між торговцем предметами першої необхідності та споживачами, з метою отримання прибутку;
- придбання палива на міських складах, станціях або інших місцях не для власного користування, а з метою перепродажу;
- надмірне, не викликане дійсною необхідністю, підвищення цін на борошно та зернові продукти.

За порушення цієї постанови винного чекали 3 місяці ув'язнення або 3 000 руб. штрафу (КУІА. Ф. 780. Оп. 1. Спр. 42: 3).

15 березня 1915 р. було видано ще одну обов'язкову постанову. Нею Головний начальник Одеського військового округу заборонив вивозити борошно та зернові продукти з однієї губернії в іншу. При цьому їх перевезення допускалося безперешкодно всередині Бессарабії, крім Хотинського повіту, де лінія фронту була найближчою (КУІА. Ф. 780. Оп. 1. Спр. 41: 9).

Наприкінці літа 1915 р. бойові дії взагалі перемістилися на територію Бессарабської губернії. Тому, щоб уникнути можливості захоплення припасів ворогом, 30 серпня вивіз продовольства та худоби з Сорокського та Бельцького повітів в Хотинський було повністю заборонено (КУІА. Ф. 779. Оп. 1. Спр. 99: 12).

Деяким категоріям продуктів, які були вкрай необхідні для фронту, приділялась особлива увага. Це стосувалося зокрема вівса, що слугував головним кормом для коней численних кавалерійських дивізій російської армії. З огляду на таку цінність, 15 квітня 1915 р. губернатор заборонив без свого дозволу вивозити овес з Хотинського повіту у великі центри держави та навіть у міста Бессарабії (КУІА. Ф. 780. Оп. 1. Спр. 41: 106).

18 квітня 1915 р. було видано обов'язкову постанову генерал-губернатора, за якою торговці ячменем та вівсом, а також землевласники не могли відмовитися продавати їх для потреб армії та окремим військовим частинам перший за ціною дорожче 78 коп., другий – дорожче 1 руб. за пуд. У разі відмови продавати продукти за зазначеними цінами, оголошувалась їх реквізиція. Це означало, що військові силою відбирали зерно за цінами: 68,5 коп. за пуд ячменю, 86,5 коп. за пуд вівса. Такі розцінки були встановлені наказом Головного начальника Одеського військового округу від 30 березня 1915 р. Приховування від військових частин і представників адміністрації відомостей про дійсні запаси ячменю та вівса, а також надання невірних відомостей про їх кількість, каралося 3 місяцями ув'язнення або штрафом у розмірі 3 000 руб. (КУІА. Ф. 780. Оп. 1. Спр. 42: 9).

В травні 1915 р. уряд взагалі заборонив вивозити овес та крупи по всій європейській території Росії. На початку 1916 р. в Бессарабії, для закупівлі вівса, циркулярно було наказано місцевим адміністраціям якнайшвидше зібрати й надати списки всіх господарств, що його мали. Всі, в кого виявилися будь-які запаси, мали продати їх для потреб армії. Якщо власники відмовлялись це робити, оголошувалась реквізиція і овес забирали за цінами, на 15% меншими від встановлених державою (КУІА. Ф. 780. Оп. 1. Спр. 41: 26, 52).

Заготівлею зерна, крім військової адміністрації, займалися земства. Протягом 1915 р. в Бессарабській губернії вони закупали продукти за наступними цінами за пуд:

**Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного
університету. Серія: Історичні науки. Випуск 50.**

пшениця – 1,05 руб., ячмінь – 0,77 руб., жито – 0,95 руб., овес – 0,83 руб. Скупку проводили на залізничних станціях в межах краю, куди селяни мали самостійно доставити товар. Слід зазначити, що губернська влада через місцеві адміністрації схилила власників продуктів продавати їх саме державним представникам, а не приватним посередникам (КУІА. Ф. 780. Оп. 1. Спр. 41: 76), (КУІА. Ф. 780. Оп. 1. Спр. 45: 15), (КУІА. Ф. 779. Оп. 1. Спр. 98: 38).

Посилений вжиток м'яса в збройних силах Російської імперії змушував продовольчі органи постачати його на фронт в значних масштабах. Державою активно скуповувалась худоба. На початку 1915 р. було встановлено наступні тверді ціни на худобу, в залежності від її живої ваги: за тварину вагою від 18 до 23 пудів – по 3,85 руб. за пуд, 25-27 пудів – по 3,95 руб., 27-30 пудів – по 4,1 руб., 30 пудів і більше – по 4,2 руб. (ДАОО. Ф. 893. Оп. 1. Спр. 3: 16). Вже в травні 1915 р. в Кишинівській управі було встановлено дещо вищу вартість: корови та воли по 4,40-4,60 руб. за пуд живої ваги, свині по 5-6 руб., барани по 4-5 руб. (НАРМ. Ф. 9. Оп. 1. Спр. 4733: 4-5).

Щоб зберегти можливість забезпечувати армію м'ясом, на початку червня 1915 р. було видано постанову, згідно з якою з Одеського військового округу заборонявся вивіз великої рогатої худоби та коней (ЦДІАУ. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 69: 1-71).

Через нестачу вагонів-рефрижераторів та складів-льодовиків, більша частина м'яса доставлялася у вигляді живої худоби, котру переганяли до лінії фронту. З Бессарабської губернії було організовано перегін худоби до найближчого Південно-Західного фронту.

Щоб зберегти худобу для потреб фронту, 13 червня 1915 р. бессарабський губернатор надіслав телеграми повітовим справникам, в яких наказував невідкладно вжити заходи щодо недопущення вивезення худоби за межі Одеського військового округу для приватних потреб населення, без особливого дозволу генерал-губернатора (КУІА. Ф. 780. Оп. 1. Спр. 41: 10, 44).

Після того, як для армії закупалася достатня кількість продовольства, заборона на вивезення продуктів знімалася. Наприклад, 2 вересня 1915 р. в Бессарабії було дозволено вільно транспортувати продукти з району Південно-Західного фронту у внутрішні губернії імперії. Заборона зберігалась лише стосовно переправлення продуктів за кордон (КУІА. Ф. 779. Оп. 1. Спр. 99: 4).

Крім задоволення продовольчих потреб російської армії, Бессарабія стала базою постачання для збройних сил Сербії. 18 травня 1915 р. бессарабський губернатор телеграмами повідомив повітових справників, що, за вказівкою начальника Штабу Верховного головнокомандувача, наказувалось сприяти якнайшвидшому перевезенню продовольства та фуражних продуктів для сербської армії. В зв'язку з цим наказувалось організувати безперешкодну закупівлю та вивезення хліба для Сербії, крім вівса, необхідного для російської армії. Уповноваженим по заготівлі та перевезенню продуктів до Сербії був начальник Експедиції особливого призначення флігель-ад'ютант М. Веселкін, котрий зі штабом знаходився в Рені (КУІА. Ф. 780. Оп. 1. Спр. 44: 38).

Однак не для всіх своїх союзників під час війни Росія була такою щедрою. Наприклад, у травні 1915 р. було видано положення Ради міністрів, за яким в районі Одеського військового округу заборонялася закупівля пшениці для французького уряду (КУІА. Ф. 780. Оп. 1. Спр. 41: 14, 21).

Апарат Головного управління землеустрою та землеробства, насичений новими співробітниками та вищими чиновниками, котрі відповідали за продовольство ввіреного їм регіону, спочатку повністю справлявся з завданнями забезпечення країни та фронту продовольством і фуражем. Проте поступово почалися проблеми з постачанням м'яса та інших продуктів.

З утворенням інституту Особливих нарад з оборони держави в серпні 1915 р. структура заготівельно-постачального апарату Міністерства землеробства набула закінчених рис. З початку війни в регіонах діяли уповноважені Міністерства землеробства

з закупівлі хліба для армії. З часом їх кількість збільшувалася залежно від особливостей регіону (наприклад, в Центральній Росії здійснювалася сушка овочів, у зв'язку з чим з'явилася посада уповноваженого з закупівлі овочів для армії, а на території України – уповноважені з закупівлі цукру, оскільки тут концентрувалася більшість цукрових заводів країни). Восени 1915 р. був створений паралельний апарат – уповноваженого голови Особливої наради по продовольчій справі, яким став міністр землеробства. Таким чином, одна людина – міністр землеробства (протягом війни цю посаду займали О. Кривошеїн, О. Наумов, О. Бобринський та О. Ріттіх) – виступала як керівник подвійних структур, що займалися на місцях заготівлею продовольства і тісно взаємодіяли одна з одною. Цими уповноваженими, як правило, були губернатори (Оськин. 2014а : 25-26).

В масштабах Бессарабської губернії уповноваженим представником Особливої наради по продовольчій справі був губернатор М. Воронович, уповноваженим Міністерства землеробства із закупівлі хліба для армії був голова губернської земської управи К. Мімі. Вони підпорядковувалися уповноваженому Міністерства землеробства по заготівлі продовольства та фуражу, начальнику Херсоно-Бессарабського управління землеробства Г. Гнєдичу (ДАОО. Ф. 893. Оп. 1. Спр. 2: 49).

Відповідно до вищезазначеного, наприкінці 1915 р., в Росії було змінено порядок проведення заготівель для армії. Відтепер всередині імперії заборонялись будь-які самостійні закупівлі продовольства військовими підрозділами, управліннями та установами фронтів. Всі продукти та фураж, які вже були придбані таким чином, підлягали передачі місцевим уповноваженим Міністерства землеробства для відправки їх на фронт (КУІА. Ф. 780. Оп. 1. Спр. 41: 58).

Зерно закуповувалося переважно в поміщиків і купців, в окремих випадках – у селян. У 1914-1915 рр. з 12,5 млн. пудів зерна, заготовленого земством у губернії, безпосередньо в селян було куплено 1,1 млн. пудів, через кооперативні установи – 1,4 млн., у поміщиків і купців – 10 млн. пудів. Закупівля зерна була обплутана мережею посередницьких операцій, спекулятивними махінаціями, на яких наживалися купці, агенти комерційних банків і великих торговельних фірм (История Молдавской ССР, 1984: 604).

За перші роки війни Бессарабія, разом з іншими губерніями, що входили до складу Одеського військового округу, відправили до його складів значну кількість продовольства. 12 грудня 1915 р. начальник Штабу округу доручив окружному інтендантству відправити на потреби 7-ї армії 288 000 пудів зернового фуражу, 10 800 пудів сіна та 2 880 голів худоби (ДАОО. Ф. 893. Оп. 1. Спр. 1: 8). Протягом грудня 1915 р. в одеські магазини, в тому числі з Бессарабії, було здано 16 640 пудів сала і 90 757 пудів сіна. В зимівниках містилося 72 780 голів зібраної худоби (ДАОО. Ф. 893. Оп. 1. Спр. 2: 2). Загалом в січні 1916 р. з Одеси у війська було відправлено 409 676 пудів сіна, 26 000 пудів соломи, 100 368 пудів худоби та 69 744 пудів сала (ДАОО. Ф. 893. Оп. 1. Спр. 2: 23).

Висновки. Отже, на підставі аналізу архівних джерел, нами в загальних рисах відображені кроки по продовольчому забезпеченні російських військ у 1914-1915 рр. Це дає можливість зробити висновок, що у роки війни таким аграрним губерніям імперії, як Бессарабія, відводилась значна роль у справі надання армії продовольчих продуктів. Військова та цивільна адміністрації вживали всіх засобів, аби війська мали добре постачання продовольством. В результаті діяльності керівництва Одеського військового округу та бессарабської цивільної адміністрації, кількість заготовлених їстівних в губернії припасів в значній мірі забезпечувала російську армію та внутрішні регіони. При цьому слід відзначити, що методи та форми, якими здійснювався цей процес не завжди були доцільними та ефективними. Перспективою подальшого наукового пошуку із залученням нових архівних джерел ми вбачаємо у поглибленому дослідженні ролі Бессарабії в забезпечення російської армії продовольством протягом наступних років війни – 1916 та 1917.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Афтенюк С.Я. (1964). Революционное движение в 1917 году и установление Советской власти в Молдавии. Кишинев. 632 с.

Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). Ф. 893. Уповноважений Міністерства землеробства по заготівлі продовольства та фуражу для діючої армії (1915-1916 рр.). Оп. 1. Спр. 1. Доповіді, доповідні записки, акти та переписка про перевірку діяльності представників уповноваженого по заготівлі продовольства для діючої армії. 20 листопада 1915 – 29 грудня 1916 рр. 103 арк.

ДАОО. Ф. 893. Уповноважений Міністерства землеробства по заготівлі продовольства та фуражу для діючої армії (1915-1916 рр.). Оп. 1. Спр. 2. Циркуляри та інструкції Міністерства землеробства та переписка уповноваженого Міністерства землеробства про заготівлю продовольства та фуражу для діючої армії – начальника Херсоно-Бессарабського управління землеробства та державного майна про заготівлю і поставку продовольства та фуражу для армії. 21 листопада 1915 – 31 грудня 1916 рр. 97 арк.

ДАОО. Ф. 893. Уповноважений Міністерства землеробства по заготівлі продовольства та фуражу для діючої армії (1915 – 1916 рр.). Оп. 1. Спр. 3. Циркуляри та інструкції про порядок заготівлі продовольства та фуражу. Журнал засідання ревизорів та представників уповноваженого Міністерства землеробства по закупівлям продовольства та фуражу для армії. Газета «Відомості Одеського градоначальства» № 211 від 7 жовтня 1916 року. 27 квітня 1916 – 9 березня 1917 рр. 24 арк.

Дроздов В.В. (2016). Дефіцит споживчих товарів у містах Південної Бессарабії в роки Першої світової війни. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. Історичні науки. Вип. 34. С. 60-65.

История Молдавской ССР с древнейших времен до наших дней (1984). Ред. кол.: В.И. Царанов (отв. ред.) и др.; АН МССР, Ин-т Истории им. акад. АН МССР Я.С. Гросула. Кишинев. 552 с.

Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі – КУІА). Ф. 47. Акерманська повітова земська управа, міста. Акерман Бессарабської губернії (1869-1919 рр.). Оп. 1. Спр. 87. Відомості про кількість продуктів, наявних у поселян і списки осіб, бажаючих продати Одеському окружному інтендантству свої продукти, в розрізі волостей та сіл повіту, 8 серпня 1914 – 16 березня 1915 рр. 448 арк.

КУІА. Ф. 779. Мансбурзьке сільське управління с. Мансбург Акерманського повіту Бессарабської області, з 28 жовтня 1873 р. Бессарабської губернії (1885-1919 рр.). Оп. 1. Спр. 93. Циркуляри Бессарабської губернії Акерманського повіту по військовій повинності присутності, Постацького волосного правління про мобілізацію запасних нижніх чинів у зв'язку з введенням воєнного стану, про збір пожертв для надання допомоги пораненим, про порядок стягнення страхового збору, про боротьбу з сільськогосподарськими шкідниками з епізоотією худоби, поіменні списки мешканців села із зазначенням земельних наділів і виноградних садів за 1914 рік. 15 лютого – 30 грудня 1914 р. 242 арк.

КУІА. Ф. 779. Мансбурзьке сільське управління с. Мансбург Акерманського повіту Бессарабської області, з 28 жовтня 1873 р. Бессарабської губернії (1885-1919 рр.). Оп. 1. Спр. 98. Циркуляри та приписи Бессарабської волосної присутності, Постацького волосного правління про заготівлю продовольства і фуражу для потреб армії, про збір пожертв постраждалим від військових дій, про надання допомоги сім'ям нижніх чинів тощо за 1915 рік. 14 січня – 15 липня 1915 р. 130 арк.

КУІА. Ф. 779. Мансбурзьке сільське управління с. Мансбург Акерманського повіту Бессарабської області, з 28 жовтня 1873 р. Бессарабської губернії (1885-1919 рр.). Оп. 1.

Спр. 99. Циркуляри Бессарабського губернатора, земського відділу Міністерства внутрішніх справ Акерманського повітового з'їзду, листування з Постальським волосним правлінням про призов запасних нижніх чинів і ратників ополчення, про вжиття заходів по затриманню дезертирів, про добровільний збір зерна для надання допомоги населенню, постраждалому від військових дій та ін. за 1915 рік. 27 серпня – 17 листопада 1915 р. 89 арк.

КУІА. Ф. 780. Бургуджийське сільське управління с. Бургуджи Акерманського повіту Бессарабської області, з 28 жовтня 1878 р. Бессарабської губернії (1896-1918 рр.). Оп. 1. Спр. 41. Циркуляри, приписи Бессарабського губернатора, генерал-губернатора Одеського військового округу, Акерманського повітового військового начальства, Акерманської повітової управи, вживання заходів по боротьбі з дезертирством, про призначення пайків сім'ям призовників, про надання допомоги біженцям. 17 вересня 1914 – 17 вересня 1915 рр. 113 арк.

КУІА. Ф. 780. Бургуджийське сільське управління с. Бургуджи Акерманського повіту Бессарабської області, з 28 жовтня 1878 р. Бессарабської губернії (1896-1918 рр.). Оп. 1. Спр. 42. Обов'язкові постанови та накази головного начальника Одеського військового округу за 1914-1915 роки. 14 серпня 1914 – 27 травня 1915 рр. 32 арк.

КУІА. Ф. 780. Бургуджийське сільське управління с. Бургуджи Акерманського повіту Бессарабської області, з 28 жовтня 1878 р. Бессарабської губернії (1896-1918 рр.). Оп. 1. Спр. 44. Циркуляри та розпорядження Бессарабського губернатора, пристава Акерманського повіту, земського повітового начальства 3-ї дільниці, волосного старшини за 1915 рік, про боротьбу з дезертирством у армії, про натуральні повинності. 13 січня – 15 травня 1915 р. 44 арк.

КУІА. Ф. 780. Бургуджийське сільське управління с. Бургуджи Акерманського повіту Бессарабської області, з 28 жовтня 1878 р. Бессарабської губернії (1896-1918 рр.). Оп. 1. Спр. 45. Циркуляри, оголошення Бессарабського губернатора, Акерманського повітового справника за 1915 рік (копії) про боротьбу з дезертирством, про план евакуації населення. 20 червня – 5 вересня 1915 р. 16 арк.

Національний архів Республіки Молдова (НАРМ). Ф. 9. Бессарабське губернське по земським та міським справам присутствіє (1888-1920 рр.). Оп. 1. Спр. 4733. Переписка з військовим командуванням та повітовими справниками про кількість робочої сили, що може бути мобілізована на окопні роботи. 31 травня 1916 – 17 січня 1917 рр., 57 арк.

Оськин М.В. (2014 а). Бессарабия и Румынский фронт зимой 1916/1917 г. : деятельность организации гофмейстера С.Н. Гербеля. *Русин.* №3 (37). С. 22-38.

Оськин М.В. (2014 б). Бессарабский тыл Румынского фронта зимой 1916/1917 г.: проблемы снабжения и продовольствия. *Revista de Istorie a Moldovei.* 2014. Nr. 3 (99). С. 100-119.

Татаринов І.Є. (2015). Особливості стану сільського господарства Бессарабії в роки Першої світової війни. Нові завдання суспільних наук у ХХІ столітті: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 19-20 червня 2015 року). Київ. С. 35-37.

Тюкавкин В. Г., Щагин Э.М. (1987). Крестьянство России в период трех революций. Москва. 206 с.

Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІАУ). Ф. 309. Харківське жандармське поліцейське управління залізниці (1867-1917 рр.). Оп. 1. Спр. 69. Переписка з Курським, Воронежським та ін. губернаторами та відділеннями Харківського жандармського управління залізниці про заборону вивозу з Одеського військового округу великої рогатої худоби та коней по залізницям та іншим шляхам. 29 травня 1915 – 7 червня 1916 рр., 71 арк.

Циганенко Л.Ф. (2015). Загострення кризи в сільському господарстві Бессарабії під час Першої світової війни. Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук: V

REFERENCES

Aftenyuk, S. Ya. (1964). *Revolutsionnoe dvizhenie v 1917 godu i ustanovlenie Sovetskoy vlasti v Moldavii* [Revolutionary movement in 1917 and the establishment of Soviet power in Moldova]. Kishinev. 632 p. [in Russian].

Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti (DAOO). F. 893. Upovnovazhenyi Ministerstva zemlerobstva po zahotivli prodovolstva ta furazhu dlia diiuchoi armii [Authorized by the Ministry of Agriculture to procure food and fodder for the active army] (1915-1916 rr.). Op. 1. Spr. 1. Dopovidi, dopovidni zapysky, akty ta perepyska pro perevirku diialnosti predstavnykiv upovnovazhenoho po zahotivli prodovolstva dlia diiuchoi armii [Reports, memoranda, acts and correspondence on the inspection of the activities of the representatives of the Commissioner for Procurement of Food for the active army]. 20 lystopada 1915 – 29 hrudnia 1916 rr. 103 ark.

DAOO. F. 893. Upovnovazhenyi Ministerstva zemlerobstva po zahotivli prodovolstva ta furazhu dlia diiuchoi armii [Authorized by the Ministry of Agriculture to procure food and fodder for the active army] (1915-1916 rr.). Op. 1. Spr. 2. Tsyrukuliary ta instruksii Ministerstva zemlerobstva ta perepyska upovnovazhenoho Ministerstva zemlerobstva pro zahotivliu prodovolstva ta furazhu dlia diiuchoi armii – nachalnyka Khersono-Bessarabskoho upravlinnia zemlerobstva ta derzhavnoho maina pro zahotivliu ta postavku prodovolstva ta furazhu dlia armii [Circulars and instructions of the Ministry of Agriculture and correspondence of the authorized Ministry of Agriculture on procurement of food and fodder for the active army - the head of the Kherson-Bessarabian Department of Agriculture and State Property on procurement and supply of food and fodder for the army]. 21 lystopada 1915 – 31 hrudnia 1916 rr. 97 ark.

DAOO. F. 893. Upovnovazhenyi Ministerstva zemlerobstva po zahotivli prodovolstva ta furazhu dlia diiuchoi armii [Authorized by the Ministry of Agriculture to procure food and fodder for the active army] (1915-1916 rr.). Op. 1. Spr. 3. Tsyrukuliary ta instruksii pro poriadok zahotivli prodovolstva ta furazhu. Zhurnal zasidannia revizoriv ta predstavnykiv upovnovazhenoho Ministerstva zemlerobstva po zakupivliam prodovolstva ta furazhu dlia armii. Hazeta «Vidomosti Odeskoho hradonachalstva» № 211 vid 7 zhovtnia 1916 roku [Circulars and instructions on the order of procurement of food and fodder. Journal of the meeting of auditors and representatives of the authorized Ministry of Agriculture for the procurement of food and fodder for the army. Newspaper "Vedomosti Odesskogo goranochaldstva" № 211 of October 7, 1916]. 27 kvitnia 1916 – 9 bereznia 1917 rr. 24 ark.

Drozdov, V. V. (2016). Defitsyt spozhyvchykh tovariv u mistakh Pivdennoi Bessarabii v roky Pershoi svitovoi viiny [Deficit of consumer goods in the cities of Southern Bessarabia during the First World War]. *Naukovyi visnyk Izmailskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu. Istorychni nauky* [Scientific Bulletin of Izmail State University for the Humanities. Historical sciences]. Vyp. 34. P. 60-65. [in Ukrainian].

Tsaranov, V.I. (Ed.), AN MSSR, In-t Istorii im. akad. AN MSSR Ya.S. Grosula. (1984). *Istoriya Moldavskoy SSR s drevneyshikh vremen do nashikh dney* [History of the Moldavian SSR from ancient times to the present day]. Kishinev. 552 p. [in Russian].

Komunalna ustanova «Izmailskiy arkhiv» (dali KUIA). F. 47. Akkermanska povitova zemska uprava, mista. Akkerman Bessarabskoi hubernii [Ackerman County Zemstvo, cities. Ackerman of the Bessarabian province] (1869-1919 rr.). Op. 1. Spr. 87. Vidomosti pro killist produktiv, naiavnykh u poselian i spysky osib, bazhaiuchykh prodaty Odeskomu okruzhnomu

intendentstvu svoi produkty, v rozrizi volostei ta sil povitu [Information on the number of products available to the settlements and lists of persons wishing to sell their products to the Odessa district quartermaster's office, in terms of parishes and villages of the county]. 8 serpnia 1914 – 16 bereznia 1915 rr. 448 ark.

KUIA. F. 779. Mansburzke silske upravlinnia s. Mansburh Akkermanskoho povitu Bessarabskoi oblasti, z 28 zhovtnia 1873 r. Bessarabskoi hubernii [Mansburg village administration with. Mansburg, Ackerman County, Bessarabian Region, October 28, 1873, Bessarabian Province] (1885-1919 rr.). Op. 1. Spr. 93. Tsyrukuliary Bessarabskoi hubernii Akermanskoho povitu po viiskovii povynnosti prysutnosti, Postalskoho volosnoho pravlinnia pro mobilizatsiiu zapasnykh nyzhnikh chyniv u zviazku z vvedenniam voiennoho stanu, pro zbir pozhertv dlia nadannia dopomohy poranenym, pro poriadok stiahnennia strakhovoho zboru, pro borotbu z silskohospodarskymy shkidnykamy z epizootiiu khudoby, poimenni spysky zhyteliv sela iz zaznachenniam zemelnykh nadiliv i vynohradnykh sadiv za 1914 rik [Circulars of the Bessarabian province of Akerman district on conscription, Postal township board on mobilization of reserve lower ranks in connection with the imposition of martial law, on collecting donations to help the wounded, on the procedure for collecting insurance fees, on pest control with epizoo nominal lists of villagers with the indication of land plots and vineyards for 1914.]. 15 liutoho – 30 hrudnia 1914 r. 242 ark.

KUIA. F. 779. Mansburzke silske upravlinnia s. Mansburh Akkermanskoho povitu Bessarabskoi oblasti, z 28 zhovtnia 1873 r. Bessarabskoi hubernii [Mansburg village administration with. Mansburg, Ackerman County, Bessarabian Region, October 28, 1873, Bessarabian Province] (1885-1919 rr.). Op. 1. Spr. 98. Tsyrukuliary ta prypysy Bessarabskoho volosnoi prysutnosti, Postalskoho volosnoho pravlinnia pro zahativliu prodovolstva i furazhu dlia potreb armii, pro zbir pozhertv postrazhdalym vid viiskovykh dii, pro nadannia dopomohy simiam nyzhnikh chyniv toshcho za 1915 rik [Circulars and instructions of the Bessarabian Parish Presence, the Postal Parish Board on the procurement of food and fodder for the army, on the collection of donations to victims of hostilities, on the provision of assistance to families of lower ranks, etc. for 1915]. 14 sichnia – 15 lypnia 1915 r. 130 ark.

KUIA. F. 779. Mansburzke silske upravlinnia s. Mansburh Akkermanskoho povitu Bessarabskoi oblasti, z 28 zhovtnia 1873 r. Bessarabskoi hubernii [Mansburg village administration with. Mansburg, Ackerman County, Bessarabian Region, October 28, 1873, Bessarabian Province] (1885-1919 rr.). Op. 1. Spr. 99. Tsyrukuliary Bessarabskoho hubernatora, zemskoho viddilu Ministerstva vnutrishnikh sprav Akermanskoho povitovoho zizdu, lystuvannia z Postalskym volosnym pravlinniam pro pryzov zapasnykh nyzhnikh chyniv i ratnykiv opolchennia, pro vzhyttia zakhodiv po zatrymanniu dezertyriv, pro dobrovilnyi zbir zerna dlia nadannia dopomohy naselenniu postrazhdalomu vid viiskovykh dii ta in. za 1915 rik [Circulars of the Bessarabian Governor, the Zemstvo Department of the Ministry of Internal Affairs of the Ackerman County Congress, correspondence with the Postal Parish Board on the conscription of reserve lower ranks and militia warriors, on taking measures to detain deserters, on voluntary grain collection to help the population and other victims . for 1915]. 27 serpnia – 17 lystopada 1915 r. 89 ark.

KUIA. F. 780. Burhudzhyske silske upravlinnia s. Burhudzhy Akermanskoho povitu Bessarabskoi oblasti, z 28 zhovtnia 1878 r. Bessarabskoi hubernii [Burgudzhyske village administration with. Burgundy, Ackerman County, Bessarabian Region, October 28, 1878, Bessarabian Province] (1896-1918 rr.). Op. 1. Spr. 41. Tsyrukuliary, prypysy Bessarabskoho hubernatora, heneral-hubernatora Odeskoho viiskovoho okruhu, Akermanskohoho povitovoho viiskovoho nachalstva, Akermanskoi povitovoi upravly, vzhyvannia zakhodiv po borotbi z dezertyrstvom, pro pryznachennia paikiv simiam pryzovnykiv, pro nadannia dopomohy bizhentsiam [Circulars, instructions of the Bessarabian governor, the governor-general of the Odessa military district, the Akerman district military administration, the Akerman district administration, taking measures to combat desertion, the appointment of rations to the families of

conscripts, the provision of assistance to refugees]. 17 veresnia 1914 – 17 veresnia 1915 rr. 113 ark.

KUIA. F. 780. Burhudzhyske silske upravlinnia s. Burhudzhy Akermanskoho povitu Bessarabskoi oblasti, z 28 zhovtnia 1878 r. Bessarabskoi hubernii [Burgudzhyske village administration with. Burgundy, Ackerman County, Bessarabian Region, October 28, 1878, Bessarabian Province] (1896-1918 rr.). Op. 1. Spr. 42. Oboviazkovi postanovy ta nakazy holovnoho nachalnyka Odeskoho viiskovoho okruhu za 1914 – 1915 roky [Mandatory resolutions and orders of the chief of the Odessa military district for 1914 - 1915]. 14 serpnia 1914 – 27 travnia 1915 rr. 32 ark.

KUIA. F. 780. Burhudzhyske silske upravlinnia s. Burhudzhy Akermanskoho povitu Bessarabskoi oblasti, z 28 zhovtnia 1878 r. Bessarabskoi hubernii [Burgudzhyske village administration with. Burgundy, Ackerman County, Bessarabian Region, October 28, 1878, Bessarabian Province] (1896-1918 rr.). Op. 1. Spr. 44. Tsyrkuliary ta rozporiadzhennia Bessarabskoho hubernatora, prystavu Akermanskoho povitu, zemskoho povitovoho nachalstva 3-i dilnytsi, volosnoho starshyny za 1915 rik, pro borotbu z dezertyrstvom u armii, pro naturalni povynnosti [Circulars, announcements of the Bessarabian governor, Ackerman county governor for 1915 (copies) about the fight against desertion about the plan of evacuation of the population]. 13 sichnia – 15 travnia 1915 r. 44 ark.

KUIA. F. 780. Burhudzhyske silske upravlinnia s. Burhudzhy Akermanskoho povitu Bessarabskoi oblasti, z 28 zhovtnia 1878 r. Bessarabskoi hubernii [Burgudzhyske village administration with. Burgundy, Ackerman County, Bessarabian Region, October 28, 1878, Bessarabian Province] (1896-1918 rr.). Op. 1. Spr. 45. Tsyrkuliary, oholoshennia Bessarabskoho hubernatora, Akermanskoho povitovoho spravnyka za 1915 rik (kopii) pro borotbu z dezertyrstvom pro plan evakuatsii naselennia [Circulars, announcement of the Bessarabian governor, Ackerman county governor for 1915 (copies) on the fight against desertion on the plan to evacuate the population]. 20 chervnia – 5 veresnia 1915 r. 16 ark.

Natsionalnyi arkhiv Respubliky Moldova (NARM). F. 9. Bessarabske huberske po zemskym ta miskym spravam prysutstviie [Bessarabian provincial on zemstvo and city affairs is present] (1888-1920 rr.). Op. 1. Spr. 4733. Perepyska z viiskovym komanduvanniam ta povitovymy spravnykamy pro kilnist robochoi syly, shcho mozhe buty mobilizovana na okopni roboty [Correspondence with the military command and county officials about the amount of labor that can be mobilized for trench work]. 31 travnia 1916 – 17 sichnia 1917 rr. 57 ark.

Os'kin, M.V. (2014). Bessarabiya i Rumynskiy front zimoy 1916/1917 g. : deyatel'nost' organizatsii gofmeystera S.N. Gerbelya [Bessarabia and the Romanian Front in the winter of 1916/1917: the activities of the organization of the chamberlain S.N. Gerbel]. *Rusin* [Rusin]. №3(37). P. 22-38. [in Russian].

Os'kin, M.V. (2014). Bessarabskiy tyl Rumynskogo fronta zimoy 1916/1917 g. : problemy snabzheniya i prodovol'stviya [Bessarabian rear of the Romanian front in the winter of 1916/1917: supply and food problems]. *Revista de Istorie a Moldovei* [Journal of the History of Moldova]. 2014. Nr. 3 (99). P. 100-119. [in Russian].

Tatarynov, I.Ye. (2015). Osoblyvosti stanu silskoho hospodarstva Bessarabii v roky Pershoi svitovoi viiny [Features of the state of agriculture in Bessarabia during the First World War]. *Novi zavdannia suspilnykh nauk u XXI stolitti: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [New tasks of social sciences in the XXI century: materials of the international scientific-practical conference]. Kyiv. P. 35-37. [in Ukrainian].

Tyukavkin, V.G., Shchagin, E.M. (1987). Krest'yanstvo Rossii v period trekh revolyutsiy [The peasantry of Russia during the three revolutions]. Moskva. 206 p. [in Russian].

Tsentralnyi derzhavnyi istorichnyi arkhiv Ukrainy (TsDIAU). F. 309. Kharkivske zhandarmske politseiske upravlinnia zaliznytsi [Kharkiv Gendarmerie Police Department of the Railway] (1867-1917 rr.). Op. 1. Spr. 69. Perepyska z Kurskym, Voronezhskym ta in. hubernatoramy ta viddilenniamy Kharkivskoho zhandarmskoho upravlinnia zaliznytsi pro zaboronu vyvozu z Odeskoho viiskovoho okruhu velykoi rohatoi khudoby ta konei po zaliznytsiam ta inshym shliakham [Correspondence with Kursk, Voronezh and others. by the governors and branches of the Kharkiv Gendarmerie Department of the Railway on the ban on the export of cattle and horses from the Odessa Military District by rail and other means]. 29 travnia 1915 – 7 chervnia 1916 rr. 71 ark.

Tsyhanenko, L.F. (2015). Zahostrennia kryzy v silskomu hospodarstvi Bessarabii pid chas Pershoi svitovoi viiny [Exacerbation of the crisis in agriculture in Bessarabia during the First World War]. Aktualni problemy sotsialno-humanitarnykh nauk: V Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia z mizhnarodnoiu uchastiu [Current issues of social sciences and humanities: V All-Ukrainian scientific-practical conference with international participation]. Dnipropetrovsk. P. 56-59. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Забезпечення військовослужбовців продовольством у період бойових дій є надзвичайно важливим чинником підтримки високого бойового духу та боєздатності армійських підрозділів. У Російській імперії, під час Першої світової війни, завдання продовольчого та фуражного забезпечення країни та фронту було покладене на Головне управління землеустрою та землеробства (з 1916 р. – Міністерство землеробства). Велику роль в цьому процесі відігравали аграрні регіони імперії, зокрема Бессарабська губернія. Тут діяли уповноважені Міністерства землеробства по закупівлям хліба для армії.

Метою статті є дослідження конкретних кроків інтендантства, а також військової та цивільної влади Бессарабської губернії по забезпеченню продовольством російської армії на початковому етапі війни. Для створення більш достовірної картини, автором залучено цілу низку раніше не опублікованих джерел Центрального державного історичного архіву України, Державного архіву Одеської області та Комунальної установи «Ізмаїльський архів», а також Національного архіву Республіки Молдова.

Доведено, що в 1914-1915 рр. Бессарабії, відводилась значна роль у постачанні армії продовольством та фуражем. Військова та цивільна адміністрації вживали всіх засобів, аби війська мали добре постачання продовольством. В результаті діяльності керівництва Одеського військового округу та бессарабської цивільної адміністрації, кількість заготовлених їстівних в губернії припасів у значній мірі забезпечувала російську армію та внутрішні регіони. При цьому методи та форми, якими здійснювався цей процес не завжди були доцільними та ефективними.

Ключові слова: Бессарабська губернія, інтендантство, Одеський військовий округ, продукти харчування, постачання, закупівля, реквізиція.